

کمانچه

در دایره المعارف فارسی ج 2 ذیل کمانچه آمده است: از سازهای زهی قدیم ایران و در واقع نوع تکامل یافته رباب، کاسه گرد و پایه آهنی دارد و مانند تار و ویولن سیمهای آن را با گوشی محکم و کوک می کنند، کمانی که با آن کمانچه را می نوازند کمانه نام دارد و همان است که در ویولن کلمه فرانسوی آرشه به معنی کمان کوچک جای آن را گرفته است. شادروان خالقی در کتاب سرگذشت موسیقی ایران، کمانچه را تکامل یافته رباب می نامد:

ساز اخیر رباب که اول دو سیم داشته و بعدها یک سیم دیگر به آن اضافه شده است و با کمانه به صدا در می آمده و همان است که ما امروز کمانچه می گوئیم. و به همین به بعد کمانچه یکی از ارکان موسیقی ایران به جا اضافه می کند از دوره صفویه

شمار آمده است.

پیشینه

کمانچه در ایران به پیش از اسلام می‌رسد و در نواحی بلوچستان به نام غژک یا گیچک نامیده می‌شود ولی شمار سیم‌های آن از کمانچه بیشتر است. نوازندگان مطرح حال حاضر این ساز عبارتند از اردشیر کامکار، داود گنجه‌ای، کیهان کلهر، سعید فرج پوری، علی اکبر شکارچی، فرج علیپور، هادی منتظری و سینا جهان آبادی کمانچه با صدای تو دماغی مربوط به سبک قدیم این ساز و در واقع شیوه کمانچه نوازی استاد اصغر بهاری است. اما امروز غیر از این سبک شیوه کمانچه نوازی نوین هم وجود دارد که کیهان کلهر آن را بارورتر کرده.

با ورود ویولن، تقریباً تمامی کمانچه کشان به این ساز پرجاذبه تازه وارد، روی آوردند و کمانچه را به کناری نهادند، بی آنکه ویولن را نیز آنگونه که باید به کار گیرند. همان شیوه قدیمی کمانچه کشی را روی ویولن پیاده کردند. تنها تفاوت آن بود که کمانچه را عمودی بر زمین تکیه می‌دادند و ویولن را افقی، زیر چانه می‌گذاشتند! نامگذاری ناصرالدین شاه بر روی ویولن، که آن را "کمانچه فرنگی" نامیده، چندان دور از واقعیت زمانه نبوده است!

این ساز جز دسته سازهای زهی است و دارای 4 سیم می‌باشد. این سیم‌ها به موازات تمام طول ساز امتداد دارد و صدای آن خیلی خوش و جذاب می‌باشد ولی کمی به اصطلاح تو دماغی. کاسه صوتی این ساز از چوب توت است که با برش‌های از عاج تزئین شده است. معمولاً از زیر شیطانک کمانچه تا زیر دهانه کاسه در کمانچه‌های پشت بسته 5/28 و در کمانچه‌های پشت باز 31 سانتی متر می‌باشد که این اندازه‌ها در کمانچه‌های نقاط مختلف کشور نسبی هستند ترکیب صدایی کمانچه آن را از نوع

سازهای زیر صدا قرار داده البته در کمانچه‌های آلتویت باس صدا نسبتاً یک اکتاو بم تر است در قدیم کمانچه را ستار پارسی می‌گفتند کمانچه را معمولاً با دو کوک چپ و راست کوک می‌کنند چپ کوک معمولاً برای همراهی با خوانندگان زیر صدا (عمدتاً خانمها) و راست کوک معمولاً برای همراهی و جواب آواز بم صداها (عمدتاً آقایان) البته تمامی مطالب گفته شده نسبی میباشند مثلاً در بعضی نقاط ایران ممکن است طول دسته کمانچه به 35 سانت هم برسد .

این ساز علاوه بر شکم، دسته و سر در انتهای تحتانی ساز پایه ای نیز دارد که روی زمین یا زانوی نوازنده قرار می‌گیرد. شکم ساز کروی و مجوف است که مقطع نسبتاً کوچکی از آن در جلوبه دهانه ای اختصاص یافته و روی دهانه پوست کشیده شده و بر روی پوست، خرکی، تقریباً شبیه به خرک تار و نه کاملاً عمود بر سیم ها قرار گرفته است. دسته ساز، در واقع لوله ای تو پر، و به طور نا محسوس به شکل مخروط وارونه خراطی شده است. انتهای بالائی این لوله مجوف شده و در طرف جلو شکاف دارد که نقش جعبه گوشی ها را می‌یابد، دسته فاقد «دستان» است.

سر ساز متشکل است از جعبه گوشی ها که در طرف آن هر یک دو گوشی کار گذارده شده و یک «قبه» که در بالای جعبه قرار گرفته است. سر در واقع ادامه خراطی شده دسته است طول ساز از ته پایه سر قبه حدود 80 سانتیمتر است. کمانچه امروزی دارای چهار سیم است و کوک (یا نسبت فاصله سیم ها به یکدیگر) در دستگاه‌های مختلف موسیقی ایران تفاوت می‌کند. معمول ترین کوک اینست که سیم های اول و دوم نسبتبه هم فاصله «چهارم» (یا «پنجم») داشته، سیم سوم یک اکتاو بم تر از سیم اول، و سیم چهارم یک اکتاو بم تر از سیم دوم باشد.

طرز نواختن- نوازنده ساز در حالت نشسته پایه کمانچه را روی زمین یا روی زانو قرار می‌دهد، در صورتی که پایه ساز نوک تیز باشد، آن را روی زمین می‌

گذارند، در این صورت نوازنده روی زمین می نشیند؛ و اگر پایه به شکل خاصی باشد نوازنده روی صندلی نیز می تواند بنشیند و پایه ساز را روی ران، نزدیک زانو قرار می دهد. در هر دو حالت، ساز در موقع اجرا کمی حول محور خود می چرخد و همین عمل تماس آرشه را با سیم ها آسانتر می سازد. نوازنده ساز را به طور قائم به دست چپ می گیرد و انگشتان همان دست را روی سیم هادر طول دسته می لغزاند و آرشه را به دست راست گرفته به سیم ها تماس می دهد. وسعت صدای کمانچه به ترتیب زیر است:

این ساز نقش تکنواز و هم‌نواز، هر دو را به خوبی می تواند اجرا کند. آرشه – موی آن محکم و کشیده نیست و نوازنده انگشتان دست راست خود را زیر موها انداخته و آن را می کشد تا عمل آرشه کشی میسر گردد.